

A 2 Introductie in de thematiek

De deelnemers worden welkom geheten door een lid van de leiding van het Orthopedagogisch Advies- en Ondersteuningscentrum (expertisecentrum). Ze krijgen informatie over inhoud, verloop en bedoeling van de bijscholing en de organisatorische aspecten. Het Orthopedagogisch Advies- en Ondersteuningscentrum wordt kort aan hen voorgesteld, er volgt een kennismaking van de deelnemers en een innerlijke voorbereiding op de inhoud van de bijscholing (warming up). Ze krijgen de gelegenheid hun verwachtingen onder woorden te brengen, hun opvattingen over geïntegreerd onderwijs en samenwerking te bespreken en ter discussie te stellen.

Voor deze module moeten in de hier gepresenteerde vorm ca. 3½ uur worden ingepland; delen van de module kunnen echter ook apart worden gebruikt.

Volgnr.	Inhoud	Methode	Media
1 30 min.	Aankomst van de deelnemers (geleidelijke introductie) Deelnemers spreken hun verwachtingen uit t.a.v. de bijscholing	Eigen activiteit (bijlage A 2 a)	'Impulsposters' met tekstfragmenten (bijlage A 2 b) DIN A 6-kaarten (bijlage A 2 c) Koffer (met dikke viltstiften, plakband en scharen)

<p>2 60 min.</p> <p>2.1</p> <p>2.2</p>	<p>Begroeting en overzicht over het geplande verloop van de gehele bijscholing</p> <p>Toelichting bij de werkwijze van het Orthopedagogisch Advies- en Ondersteuningscentrum (Expertisecentrum) (zie module B)</p>	<p>Voordracht</p>	<p>Tekenpapier</p>
<p>3 45 min.</p>	<p>Onderlinge kennismaking van de deelnemers Informatie uitwisselen over elkaar (bijlage A 2 d)</p>	<p>Eigen activiteit naar keuze Werk in groepjes van twee</p>	<p>Kopieervoorbeeld (bijlage A 2 e) Stiften</p>
<p>4 45 min.</p>	<p>Voorwaarden voor het welslagen van gemeenschappelijk onderwijs „Taartdiagram“ (bijlage A 2 f)</p>	<p>Werk in kleine groepen</p>	<p>Dikke stiften, plakband, scharen Kopieervoorbeelden (bijlage A 2 g en bijlage A 2 h) Literatuurtip (bijlage A 2 i)</p>
<p>5 30 min.</p>	<p>Reflectie</p>	<p>Gesprek of invullen van het antwoordformulier</p>	<p>Antwoordformulier (bijlage A 2 j)</p>

Bijlage A 2 a

Op zogeheten 'impulsposters' (A 3-formaat) die aan de wand of op flipcharts hangen, worden verschillende tekstfragmenten gepresenteerd. De deelnemers maken de zinnen af op voorbereide kaarten. Deze worden onder de aan een wand of een flipchart gepresenteerde tekstfragmenten geplakt, zodat de vijf deelzinnen op diverse wijze worden afgemaakt.

Deze methode is vooral zinvol wanneer de deelnemers niet tegelijkertijd aankomen. Het uitvoeren van de opdracht kan worden vereenvoudigd door er telkens al een mogelijke vervolgzin bij te plakken.

Bijlage A 2 b

Geleidelijke introductie via 'impulsposters'

De 'impulsposters' dienen tijdens de gehele bijeenkomst als een soort muurkrant te blijven hangen en kunnen zo later nog worden gebruikt als basis voor de discussie. Op elk van de 'impulsposters' (A3-formaat) die aan de wand of op flipcharts hangen, wordt een tekstfragment geschreven. De volgende fragmenten zijn hiervoor bij uitstek geschikt:

„Ik ben hierheen gekomen omdat...“

„Ik zou het leuk vinden als...“

„Ik wil hier vooral leren...“

„Ik hoop dat we hier...“

„Ik hoop dat we hier niet...“

“Ik heb me afgevraagd...“

“Dit wordt een geslaagde bijeenkomst wanneer...“

“Ik wil hier graag ervaringen opdoen...“

„Ik wil me hier grondig bezighouden met...“

„Ik zou graag willen dat we hier van gedachten wisselen over...“

„Ik zou willen dat we hier uitproberen...“

Bijlage A 2 c

De deelnemers maken de zinnen af op voorbereide kaarten.

Deze kaartjes (A6-formaat) zien er als volgt uit:

.....

.....

.....

(1-3-7-regel: niet meer dan één gedachte op 3 regels met 7 woorden)

De kaartjes worden onder de aan een wand of een flipchart opgehangen tekstfragmenten geplakt, zodat de zeven zinnen op verschillende wijzen worden afgemaakt.

Bijlage A 2 d

Kennismaking en uitwisseling van informatie over elkaar

Het gaat bij het kennismakingsproces niet alleen om de namen, maar ook om de achtergrond van de deelnemers.

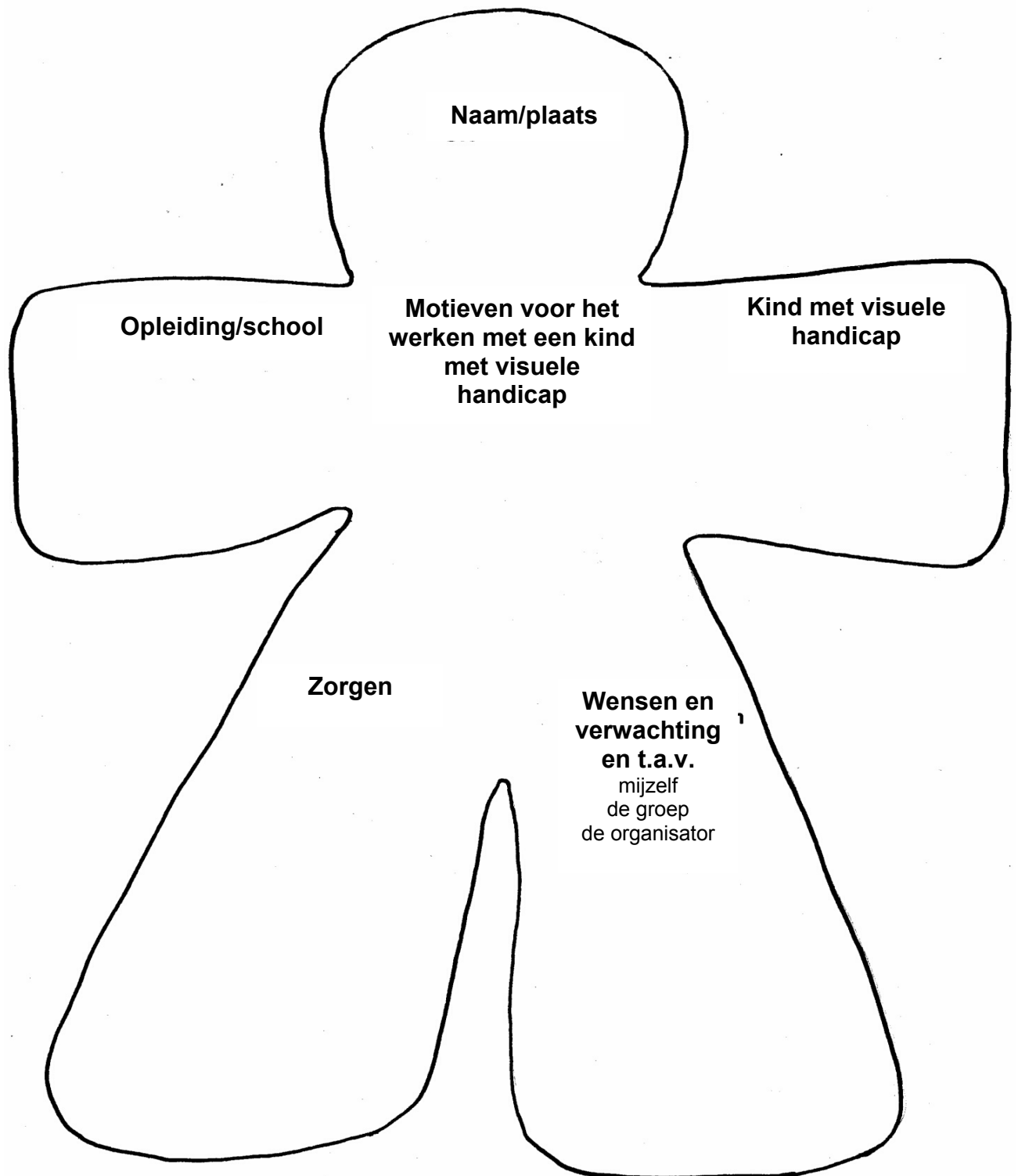
Degene die deze bijscholingseenheid leidt, stelt zichzelf voor met behulp van een voorbereide overheadsheet: *Kopieervoorbeeld „Persoonsschets“ (bijlage A 2 e)*. Elke bijscholingsdeelnemer krijgt aansluitend een A 4-vel met een getekende figuur, waarin enkele trefwoorden staan. De deelnemers vormen tweetallen, en wel zo dat niet twee leerkrachten van dezelfde school één paar vormen. Persoon A stelt zichzelf voor aan persoon B aan de hand van de trefwoorden in de „omtrekfiguur“, en B noteert kort de hoofdzaken. Aansluitend worden de rollen omgedraaid. Daarna stelt ieder zijn gesprekspartner in de grote groep voor. Hij gebruikt daarbij de formulering: „Ik heb gehoord dat...“. Degene die wordt voorgesteld kan de informatie die door de gesprekspartner wordt gegeven kort corrigeren of aanvullen.

Tip:

Deze methode anticipeert in het klein op processen zoals die bij de samenwerking kunnen plaatsvinden. Elke mens neemt in een communicatieve situatie slechts bepaalde informatie op (selectieve waarneming), en van de door hem opgenomen informatie geeft hij slechts een gedeelte door, en wel dat deel dat hem wezenlijk lijkt. Het besef dat waarneming en informatieweergave in samenwerkingsprocessen volgens vergelijkbare psychologische wetten verlopen, kan het ontstaan van menig misverstand voorkomen. Daarom is het belangrijk om in deze voorstellingsronde de formulering „Ik heb gehoord dat...“ te gebruiken. Elk van beide gesprekspartners kan op deze manier ook nagaan wat bij de ander is overgekomen van datgene wat voor haarzelf belangrijk was om mee te delen.

Bijlage A 2 e

**Kopieervoorbeeld
"Persoonsschets"**

Bijlage A 2 f

In de volgende opdracht voor kleine groepen werken idealiter drie personen samen die wederom niet uit dezelfde instelling mogen komen. Doel is het verzamelen van aspecten die de deelnemers voor het welslagen van het gemeenschappelijk onderwijs noodzakelijk voorkomen en het inschatten van het belang daarvan. Enkele aspecten staan als voorbeeld samen met de werkinstructies op werkblad 1 (bijlage A 2 g). De groepjes vullen de voor hen belangrijke gezichtspunten in op de daarvoor bestemde plaatsen op het werkblad.

De deelnemers krijgen nog een werkblad (bijlage A 2 h) om mee aan de slag te gaan. Daarop is een cirkel (taartdiagram) weergegeven.

Ze bespreken in hun groepje hoe belangrijk de afzonderlijke aspecten in verhouding tot elkaar zijn en geven dit vervolgens d.m.v. taartpunten van verschillende grootte aan.

Een vertegenwoordiger van elke groep hangt haar taartdiagram op een hiervoor bestemde plek op en noemt de volgens deze groep twee belangrijkste aspecten die voorwaarde zijn voor het welslagen van het gemeenschappelijk onderwijs.

De gespreksleidster kan de resultaten als volgt becommentariëren:

- Er bestaan geen juiste en onjuiste resultaten.
- Afhankelijk van de constellatie, stand van zaken van elk apart geval zijn sommige aspecten belangrijker dan andere.
- Empirisch gefundeerde onderzoeksresultaten over het belang van de diverse aspecten bestaan niet voor het geïntegreerde onderwijs met kinderen met visuele handicap.
- Een Amerikaans onderzoek uit het jaar 1986 van V.E. Bishop met de titel „Identifying the Components of Success in Mainstreaming“ heeft groepen personen die betrokken waren bij het leerproces van scholieren met een visuele handicap op scholen in het reguliere onderwijs erover ondervraagd welke factoren volgens hen invloed hadden op het succes van het schoolse leren bij kinderen en jongeren met een visuele handicap die geïntegreerd onderwijs kregen.

Bijlage A 2 g**Taartdiagram**

Op uw A4-vel is een grote taartvormige cirkel getekend. Teken de aspecten die u voor het welslagen van het gemeenschappelijk onderwijs (GO) noodzakelijk acht, in afzonderlijke cirkelsegmenten in de taart. Wijs de afzonderlijke aspecten een taartpunt toe in het formaat dat volgens u overeenkomt met het belang ervan.

Voorbeeld

- **Instelling van de leerkrachten m.b.t. het gemeenschappelijk onderwijs**
- **Instelling van de schooldirectie**
- **Inhoudelijke uitrusting**
- **Lof en waardering van...**
- **Engagement van leerkrachten**
- **Sociale vaardigheid bij...**

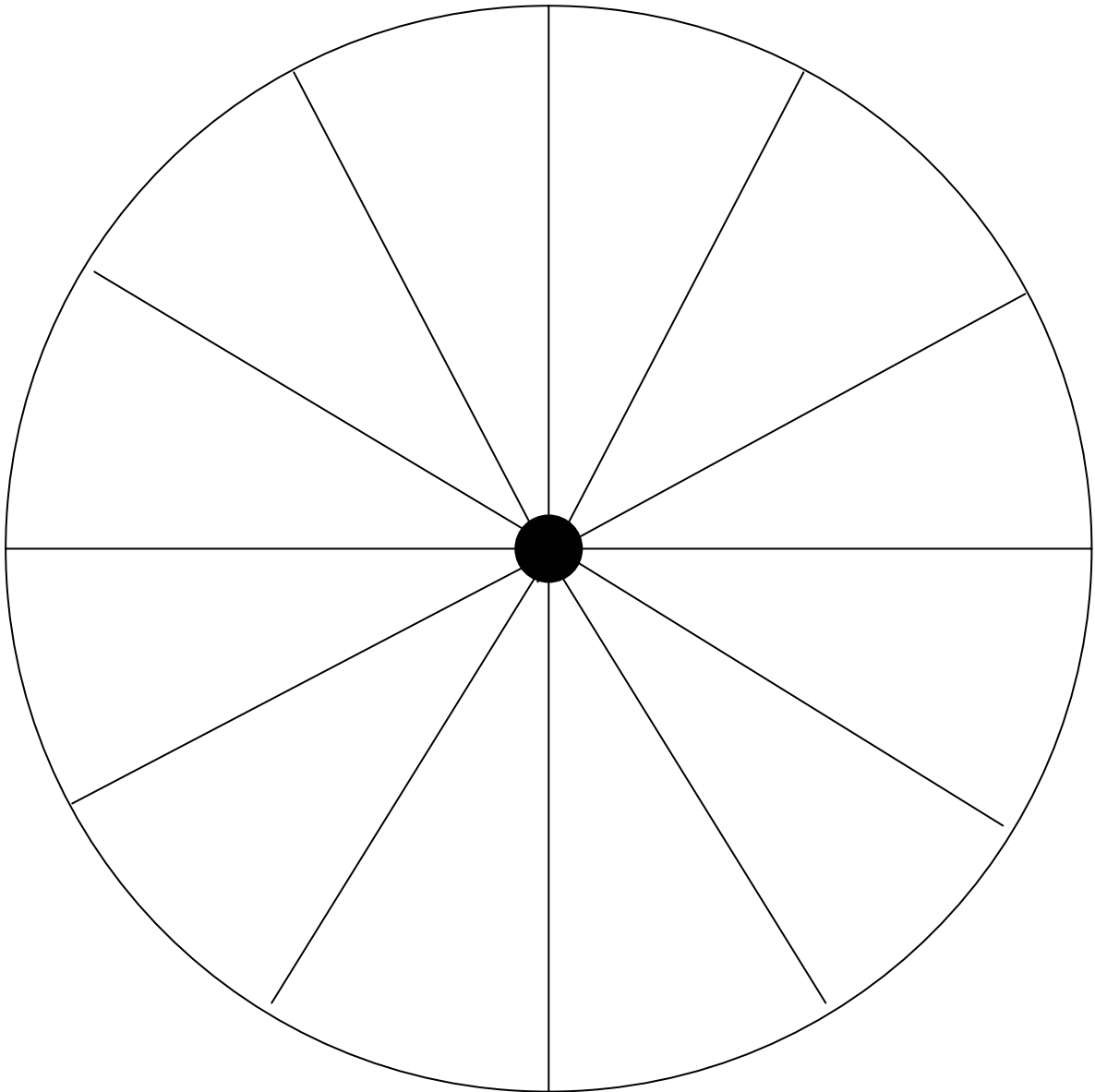
Bevestig uw „taart“ op het schoolbord en stel hem voor. Benoem het aspect dat u het belangrijkste lijkt.

Bijlage A 2 h

**Voorwaarden voor het welslagen van
gemeenschappelijk onderwijs**

„Taartdiagram“

Bijlage A 2 i

Passage uit een congresverslag over het welslagen van het gemeenschappelijk onderwijs.

“De factoren die van invloed zijn op het succes van een schoolse integratie van blinde en visueel gehandicapte scholieren

Iedereen die betrokken is bij het leerproces van een blind of slechtziend kind dat op een reguliere school zit, vraagt zich af wanneer en op welke manier hij in actie moet komen en welk succes zijn maatregelen hebben. In wetenschappelijk opzicht werd de situatie tot nu toe over het algemeen maar vooral ook op het gebied van de blinden- en slechtziendenpedagogiek gekenmerkt door het feit dat er geen empirische studies beschikbaar waren. Dankzij een onderzoek van V.E. Bishop ‘Identifying the Components of Success in Mainstreaming’ is duidelijker herkenbaar onder welke omstandigheden de integratie van blinden en slechtzienden succesvol is. De bedoeling van dit onderzoek was de wezenlijke factoren te identificeren die van invloed zijn op het succes van visueel gehandicapte scholieren op algemene scholen in de USA. Er werd zodanig te werk gegaan dat groepen personen die betrokken waren bij het leerproces van visueel gehandicapte scholieren op algemene scholen, variabelen moesten bepalen die naar hun mening invloed hadden op het succes van het leren op school. Er namen 88 blinden- en slechtziendenleraren, 62 leraren van algemene scholen, 52 schoolhoofden, 56 ouders van visueel gehandicapte scholieren en 46 visueel gehandicapte scholieren deel. Deze personen waren afkomstig uit acht verschillende staten in de USA. Door de inschakeling van een ‘contactpersoon’ was de absolute anonimiteit van de deelnemers gegarandeerd.

De proefpersonen moesten eerst een zelf geformuleerd antwoord geven op de vraag ‘Wat is naar uw mening bepalend voor het succes van een visueel gehandicapte scholier die op een reguliere school zit?’. Als tweede moesten de invullers een serie factoren in een bepaalde volgorde zetten. De factoren hadden betrekking op de visueel gehandicapte scholier, het gezin van de visueel gehandicapte scholier, de situatie op de reguliere school en de maatschappelijke context. De variabelen waren ontleend aan de relevante vakliteratuur. In het derde deel moesten de deelnemers aan het onderzoek constatering die waren afgeleid uit de variabelen van deel 2, bevestigen of verwerpen, maar konden ze ook nieuwe toevoegen.

Evaluatie**Deel 2**

Resultaat van het vastleggen van een rangorde (aangeduid met cijfers; de trefwoorden waren in het Amerikaanse model alfabetisch gerangschikt; in de vertaling is de inhoudelijke volgorde aangehouden)

Factoren m.b.t. de visueel gehandicapte scholier

- 5 Vermogen tot het regelen van zijn eigen zaken
Vermogen om in de groepssituatie aanwijzingen op te volgen
Schoolsucces (gemiddeld of beter), aanpassingsvermogen of flexibiliteit

- 4 Redelijke basisvaardigheden (lezen, schrijven, wiskunde)
Redelijke, voor gehandicapten specifieke vaardigheden (brailleschrift, abacus etc.)
Gezichtsvermogen
Sympathiek voorkomen
- 2 Emotionele stabiliteit
- 3 Onafhankelijkheid
Intelligentie (gemiddeld of beter)
- 1 Motivatie (of “aansporing”), persoonlijkheid
Speel- en/of vrije-tijdsgedrag
Sociale vaardigheden (vermogen om met leeftijdgenoten om te gaan, zowel in groepen alsook van persoon tot persoon)
Stabiele gezichtsstatus, mobiliteit

Factoren m.b.t. het gezin van de visueel gehandicapte scholier

- 1 Acceptatie van de handicap
Samenwerking bij de oplossing van problemen en bij de planning
- 2 Bevordering van de onafhankelijkheid van de slechtziende scholier
Belangstelling voor het schoolse leven
Belangstelling voor buitenschoolse activiteiten (bijv. kerk, maatschappij etc.)
- 3 Realistische verwachtingen
Stimulerende socio-culturele omgeving

Factoren m.b.t. de reguliere school

- 1 Klassenleraar die de gehandicapte accepteert en op hem ingaat
- 4 Adequate en specifiek voor gehandicapten geschikte werkplekuitrusting en hulpmiddelen
Beschikbaarheid van adviesdiensten (m.b.t. schoolprestaties, beroepskeuze of beide)
- 2 Beschikbaarheid van ondersteunend personeel (bijv. blinden- en slechtziendenleraren)
- 3 Deskundigheid van de blinden- en slechtziendenleraar
Open communicatie tussen school en gezin
- 5 Acceptatie door de medeleerlingen en bereidheid tot interactie
Positieve instelling van het schoolhoofd
Nabijheid van de ouderlijke woning van het kind
Goed ingericht klaslokaal

Maatschappelijke factoren

- 1 Toegang tot adequate diensten (bibliotheek, revalidatievoorzieningen, overheidsbureau voor slechtzienden etc.)
Geschikt openbaar vervoerssysteem
Beschikbaarheid van verschillende voor gehandicapten geschikte vrijetijdsmogelijkheden (parken, musea, bowlingbanen etc.)

- 2 Mogelijkheid voor visueel gehandicapte scholieren om deel te nemen aan het verenigingsleven van jongeren (sportclubs, scouting etc.)
Ondersteuning door actieve maatschappelijke organisaties (Lions, Rotary, vrouwenorganisaties e.a.)

Deel 3

Rangorde van alle factoren

Factor	Frequentie	Scholier	School	Gezin	Maatschappij
Klassenleraar die de gehandicapte accepteert en op hem ingaat	123,60		X		
Acceptatie door de medeleerlingen en bereidheid tot interactie	102,00		X		
Sociale vaardigheden	91,00	X			
Schoolprestatie (gemiddeld of beter)	88,67	X			
* Positief zelfbeeld	84,67	X			
Onafhankelijkheid	79,00	X			
Acceptatie van de handicap in het gezin	65,67			X	
Motivatie (of "aansporing")	64,00	X			
Beschikbaarheid van ondersteunend personeel	59,00		X		
Voor gehandicapten geschikte inrichting van de werkplek en specifieke hulpmiddelen	55,67		X		
* Competitief vermogen	41,33	X			
* Deelname aan schoolactiviteiten	33,67	X			
* Acceptatie van de visuele handicap	32,67	X			
Behoorlijke, voor gehandicapten specifieke	31,67	X			
* Normalisering ("als de andere kinderen")	30,33	X			
* Realisering van de eigen mogelijkheden	30,00	X			

* Gelijke kansen/verwachtingen	27,00		X		
* Verwachte prestatie	25,67		X		
Behoorlijke basisvaardigheden	24,67	X			
Open communicatie tussen school en gezin	24,00		X		
Mobiliteit	22,33	X			
* Bereidheid van het gezin om ondersteuning te bieden	20,00			X	
Emotionele stabiliteit	19,67	X			
Positieve instelling van het schoolhoofd	18,33		X		
Weten wanneer hij om hulp moet vragen	18,00	X			
* Realistische doelstellingen	13,33	X			
Realistische verwachtingen aan het gezin	12,33		X		
Verantwoordelijkheidsbesef	12,00	X			
Persoonlijkheid	12,00	X			
Bevordering der onafhankelijkheid door het	11,67		X(?)		
Belangstelling vanuit het gezin voor activiteiten op	11,33		X(?)		
Aanpassingsvermogen of flexibiliteit	11,33	X			
Deskundigheid van deblinden- en slechtziendenleraar	11,00		X		
* Acceptatie/ondersteuning	10,00				X
Intelligentie (gemiddeld of beter)	8,00	X			
Vermogen tot het regelen van zijn eigen zaken	7,67	X			

* Permanent contact tussen leerkracht uit regulier onderwijs en blinden- en slechtziendenleraar	7,33		X		
Sympathiek uiterlijk	5,67	X			
*Voorbereidend onderwijs	5,00		X		
(Er volgen nog 15 items)					
Ernst van de visuele handicap	2,90	X			
Goed ingericht klaslokaal	2,00		X		
Stabiliteit van de gezichtsstatus	1,00	X			
(Er volgen nog 6 items)					

* = factoren die door de ondervraagde zijn toegevoegd.

Een selectie uit de resultaten

Niet bevestigd zijn vermoedens dat visueel gehandicapte scholieren vanzelfsprekend meer zouden werken omdat ze een visuele beperking hebben; noch dat ze steeds hulp nodig zouden hebben bij het regelen van persoonlijke zaken en dat de klassenleraar zonder hulp van de leerkracht van de school voor speciaal onderwijs op een succesvolle manier integratief onderwijs kan verzorgen.

Er kunnen zes essentiële consequenties uit de resultaten van dit onderzoek worden getrokken. De eerste is dat het schoolse succes van visueel gehandicapte scholieren in algemene scholen het resultaat is van een samenwerkingsproces en dat de inspanningen daarvoor moeten worden geleverd door de reguliere school, het gezin en de visueel gehandicapte scholier. Een tweede veelomvattende conclusie die uit de resultaten van de studie kan worden afgeleid, is de beslissende betekenis van de mentale instelling voor de succesvolle integratie van slechtziende scholieren met een visuele beperking. Het woord acceptatie was onderdeel van drie van de in rang hoogste variabelen die zijn toegewezen aan de klassenleraar, de medeleerlingen en de gezinnen. Bovendien werd van de visueel gehandicapte scholieren verwacht dat ze hun visuele beperking 'accepteren'. 'Normalisering' (zijn als de andere kinderen) was eveneens een factor die als zeer belangrijk werd beschouwd; en dit gedrag dient de visueel gehandicapte scholier in elke situatie te tonen (in de klas, thuis en in de maatschappij). De noodzaak 'erbij te horen' wordt niet beperkt tot de visueel gehandicapte scholieren, maar het schijnt een buitengewoon belangrijk punt voor de groep van visueel gehandicapten te zijn.

In onmiddellijk verband met mentale instelling staat (3.) sociale interactie. Enkele zeer hoog scorende variabelen voor slechtziende scholieren met een visuele beperking waren sociale vaardigheden, vooral voor zover ze betrekking hadden op sociale handelingen met medeleerlingen.

De op één na belangrijkste factor van alle zeventig variabelen was de acceptatie door de medeleerlingen en de bereidheid tot interactie. Bishop beschouwt de sociale contacten tussen visueel gehandicapte en hun medeleerlingen als een bijzonder belangrijk punt voor het succes van integratie ('mainstreaming').

Schoolprestatie (4.) werd als een factor voor succesvolle integratie zeer hoog beoordeeld. Visueel gehandicapte scholieren moeten aan dezelfde voorwaarden voldoen om naar de volgende klas te worden bevorderd als de ziende medeleerlingen. Het overgaan op basis van inspanning in plaats van rapportcijfers, zoals ook de andere scholieren die krijgen, of op basis van sympathie wordt met het oog op het latere leven, op de ontwikkeling van zelfvertrouwen en een positief zelfbeeld principieel afgewezen.

Een vijfde conclusie van deze studie was dat de ontwikkeling van het prestatievermogen door alle subgroepen belangrijk werd geacht. Wanneer visueel gehandicapte scholieren op reguliere scholen succesvol willen zijn, moeten ze de uitdaging aangaan hun prestatievermogen te ontwikkelen.

Conclusies

Het is opvallend dat de helft van de door de proefpersonen genoemde wezenlijke factoren betrekking had op de visueel gehandicapte scholier. Hoewel de meeste van deze factoren doorgaans als persoonlijkheidskenmerken worden beschouwd (bijv. motivatie, emotionele stabiliteit, verantwoordelijkheid), is een hele reeks daarvan aan te leren (bijv. organisatievaardigheden, onafhankelijke werkmethode, strategieën voor het oplossen van problemen, behartiging van de eigen belangen /zelfaanvaarding). De verantwoordelijkheid die de blinden- en slechtziendenleraar op dit gebied heeft is – aldus de auteur van de studie – waarschijnlijk groter dan tot nu toe werd aangenomen, omdat al deze leerbare vaardigheden moeten worden beschouwd als specifiek voor de handicap (d.w.z. het aanleren ervan vereist bijzondere blinden- en slechtziendenpedagogische technieken). Maar ook in de Verenigde Staten bestaan er geen curricula voor deze taak; elke blinden- en slechtziendenleraar moet zelf zijn weg vinden in deze problematiek. Bishop doet de dringende aanbeveling dat overeenkomstige lesmodules worden uitgewerkt. Nog een andere conclusie uit het onderzoek was dat de leraren hogere verwachtingen moeten hebben van de visueel gehandicapte scholier. Ze zouden de scholier ertoe kunnen brengen betere schoolprestaties te leveren.

Een derde terrein waarop handelend opgetreden moet worden betreft volgens Bishop de ondersteuning in diverse leeftijdsfasen. Een vroege ondersteuning vormt de beste voorbereiding op de integratie van slechtziende kinderen met een visuele beperking. Zij legt een belangrijke basis voor de integratie (bijv. onafhankelijkheid, positief zelfbeeld, sociale vaardigheid). In het andere geval moet het kind tijdens de schooljaren compensatietechnieken leren die het zich al eerder eigen had kunnen maken. Hoe eerder de ondersteuning begint, des te eerder kunnen de nodige vaardigheden worden verworven.

Een belangrijk probleem is de mentaliteitsverandering. Aangezien mentale instelling een wezenlijke factor is gebleken voor het succes van integratieve schoolse maatregelen, lijkt het noodzakelijk om een positieve en accepterende houding te bereiken bij pedagogen, in gezinnen en bij medeleerlingen. Als mogelijkheden ziet Bishop inservice training, informatieve programma's of demonstraties (vermoedelijk bedoelt ze units over de gevolgen van visuele beperkingen en zelfervaring met namaakbril of blinddoek).

Onenigheid bestond er t.a.v. de kwestie van de verantwoordelijkheid voor sociale acceptatie. 70% van de proefpersonen geloofden dat de visueel gehandicapte scholier voor de sociale acceptatie in sterkere mate verantwoordelijk is dan zijn medeleerlingen. De auteur van de studie geeft echter in overweging dat slechtziende scholieren met een visuele handicap minder vaak sociale contacten aanknopen dan hun medeleerlingen, en ziet dit verschil als onvermijdelijk gevolg van de visuele beperking. Sociaal contact is echter een noodzakelijke voorwaarde voor sociale acceptatie, en derhalve is de bijzondere ondersteuning van visueel gehandicapte scholieren vereist, opdat ze in staat zijn de sociale situaties met andere kinderen en jongeren op eigen initiatief vorm te geven. Tot zover de resultaten van de studie Bishop" (Appelhans, P. 1980, 240 ff.).

Bijlage A 2 j**Feedback t.a.v. de introductie in de thematiek****Voor mij was deze unit**

- te lang   Hebt u een voorstel hoe dit onderdeel er qua tijdsindeling zou moeten uitzien?
- juist
- te kort   .....
-

Wat was/waren voor u de belangrijkste gedeelte(n) van dit onderdeel?

.....

Welk(e) gedeelte(n) was/waren voor u onbelangrijk?

.....

Zou u in methodisch opzicht in een volgende bijscholing als introductie

☐ meer	☐ evenveel	☐ minder	individueel werk
☐ meer	☐ evenveel	☐ minder	groepswork
☐ meer wensen?	☐ evenveel	☐ minder	werk in de grote groep
-

De introductiemethoden zijn

- zeer goed   goed   matig   onvoldoende

geschikt voor een goede kennismaking van de deelnemers onder elkaar, zodat ze zich in de groep, waarin ze in het verdere verloop van de bijscholing met elkaar zullen samenwerken,

- zeer goed   goed   matig   onvoldoende

op hun gemak kunnen voelen.

Wilt u ons graag nog iets anders meedelen?

.....

.....

.....

Literatuurlijst

Appelhans, P.: Sehgeschädigte in allgemeinen Schulen – Beiträge zur Integrationsdiskussion 10 Jahre nach dem Kongress in Waldkirch. In: Menschenbildung im Zeitalter der Elektronik. Kongressbericht. XXX. Kongress für Sehgeschädigtenpädagogik 1980. VzFB, Hannover o. J., 235-252, ISBN 3-925413-02-2

Bishop, V. E.: Identifying the Components of Success in Mainstreaming. In: Journal of Visual Impairment and Blindness, Vol. 80, No. 9 (1986), 939 – 946

Rabenstein, R.; Reichel, R.; Thanhoffer, M.: Das Methodenset. 5 Bücher für Referenten und Seminarleiterinnen (1. Anfangen, 2. Themen bearbeiten, 3. Gruppe erleben, 4. Reflektieren, 5. Konflikte. Hrsg. AGB – Arbeitsgemeinschaft für Gruppenberatung), Münster: Ökotoxia, 1996, ISBN 3-925169-21-0

Aanbevolen literatuur

Appelhans, P.: zie literatuurlijst

Bishop, V. E.: zie literatuurlijst

Knoll, J.: Kurs- und Seminarmethoden. Ein Trainingsbuch zur Gestaltung von Kursen und Seminaren, Arbeits- und Gesprächskreisen. Beltz-Verlag. Weinheim und Basel. ⁹2001, ISBN: 3-407-36336-2

Rabenstein, R. et alii zie literatuurlijst